

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

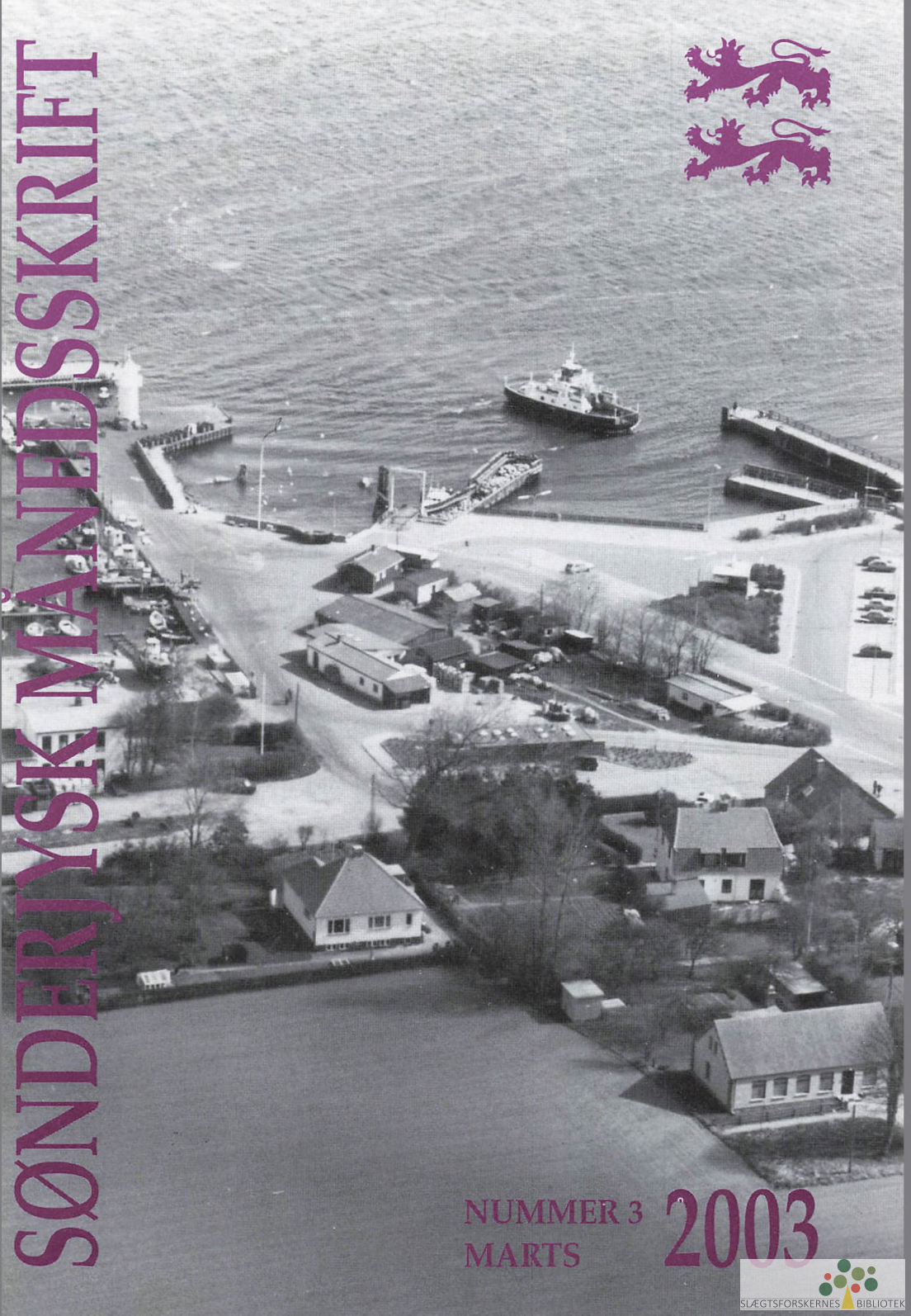
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 3
MARTS

2003

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
160 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
email: kf@isl.dk

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Den slesvigske sprogstrid på nødpengesedler 35

Udgiverne bag de slesvigske nødpengesedler trak ofte på det nationale spørgsmål, når der skulle findes illustrationer til sedlerne. Nils Erik Andersen har set på en række nødpengesedler, der hentede inspiration i sprogstriden og den spirende nationale bevidsthed i 1800-tallets midte.

Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000 45

Hvad laver de mange historikere og arkæologer på de sønderjyske kulturinstitutioner? Redaktionen har spurgt museumsinspektør Inge Adriansen, Museet på Sønderborg Slot, der her fortæller om projektet »Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000«.

Færgestedet ved Fynshav 50

Gennem århundreder har der været tætte forbindelser over Lillebælt. Et af overfartsstederne er Fynshav-Bøjden, hvis historie Jens Kongsted Lampe har set nærmere på.

Østersøens historie. En udstilling på Nationalmuseet 54

I efteråret havde Nationalmuseet en netop nu afsluttet udstilling om Østersøen. Vi bringer her fhv. museumsinspektør H. E. Sørensens kommentar til udstillingen, der ikke kom omkring Sønderjylland.

Bognyt 59

Det sker – på de sønderjyske museer 62

Bagsiden om forsiden 64

Luftfoto fra 1982 af havnen i Årøsund. Foto: Haderslev Byhistoriske Arkiv.

Forsidebillede:

Tidligere var der en lang række større og mindre overfartssteder i Sønderjylland. I dag er der kun Fynshav-Bøjden og Ballebro-Hardeshøj tilbage. Stadsarkivar Bent Vedsted Rønne, Haderslev Byhistoriske Arkiv, fortæller om færgestedet ved Årøsund, der tidligere indtog en central rolle i trafikken mellem Jylland og øerne.

Den slesvigske sprogstrid på nødpengesedler

Af NILS ERIK ANDERSEN

Iderigdommen var stor, når det gjaldt om at finde motiver til nødpengesedlerne, der blev flittigt anvendt i den nationale kamp i tiden fra Tysklands sammenbrud i 1918 og frem til afstemningen i 1920. Nils Erik Andersen har set på en række nødpengesedler, der hentede inspiration i sprogstriden og den spirende nationale bevidsthed i 1800-tallets midte.

Modersmålet er benyttet som nationalt signalmotiv på mange af de nødpengesedler, der blev udsendt i Slesvig og Holsten i årene omkring 1920. De indeholder mange henvisninger - både til historiske og aktuelle forhold. Nogle få af disse sedler er blevet meget kendte, som f.eks. den danskorienterede Gramby-seddel, der illustrerer den såkaldte påskekrise i 1920 med Christian X og statsminister Zahle som hovedaktørerne. Der er imidlertid en mangfoldighed af mindre kendte sedler, både dansk- og tyskorienterede, som historisk set er spændende, og som i deres udformning afspejler forskellige folkelige holdninger til den langstrakte slesvigske sprogstrid.

Sproget er udtryk for et stærkt tilhørsforhold fyldt med følelser, som vi får ind med modernælken. Følelserne for dansk eller tysk sprog og nationalitet har fundet mange kendte udtryk i fædrelandsange (mærkeligt nok hedder det ikke mødrelandssange), i folketaler og digte, i statuer og malerier samt på utallige andre måder. Foruden at være et nationalt signal er sproget også et klassemæssigt signal, som placerer os i samfundet i andres og egen bevidsthed. Således kunne man i 1930'erne som barn af en dansk-

sindet sønderjyde, der havde gået i tysk landsbyskole i Vestslesvig, opleve ikke at måtte sige »mojn« eller »anhænger«. Ikke bare var det tysk, det ansås tilmed som værende lavstatus - bysprog, en smitte fra det plattyske - noget, som ingen »ordentlig« dansksindet sønderjysk landbo skulle tage i sin mund. Det hed »Dau« eller »Favel«. Anhænger hed »påhængsvogn« på dansk!

Den slesvigske sprogstrid har dybe rødder og rækker langt tilbage i tid. Til en tid, hvor sproget, nok mere tydeligt end det er tilfældet i dag, var udtryk for et klassetilhør snarere end en nationalitet i nutidig forstand. Et interessant vidnesbyrd fra en tid, hvor det så småt begyndte at ændre sig, giver sognepræst Johan Arndt Dyssel, Nustrup, som i 1763, på vej sydover ad den gamle hærvej, standser ved Hovslund runestenen og får tanker om sproget. Han skriver:

»Der kan heller intet tænkes så unaturligt og for en dansk så anstødeligt end det herredom, som det tyske sprog har fået i en virkelig dansk provins, hvor hele almuen næppe forstår en tysk periode i sammenhæng. Ved de domstole, hvor endnu den gode gamle Kong Valdemars jyske lov skulle gælde, der ageres alle sager på tysk... Forestil Dem engang, jeg beder Dem, nysgerrighed og tåbelighed afmalet i mine tilhøreres ansigter, når jeg fra prædikestolen må læse en tysk forordning, plakater eller ordre, hvis stylyus curiæ i sine opskruede og lange meninger er mig selv uforståelig, at jeg i forvejen må oversætte et kort indhold deraf på dansk, og efter at originalen er oplæst sige min

menighed i vort moders mål, hvad det er. Der kommer aldrig den mindste befaling fra amtmanden, amtsforvalteren eller ridfogden, uden den er på tysk.»

Om den dansk-slesvigske befolkning har han i samme beretning meget godt at sige:

»Overalt i det slesvigske oplæres børnderbørn meget ypperlig i skrivning og regnekunsten indtil algebra... Det er herlige følger af den lyksalige frihed, som den slesvigske bonde nyder. Frie for voredret og uden at deles til stavns ved en fader, om han har aldrig så mange børn, at den hele vide verden står dem åben for, og når han lader dem lære det nyttige, skal ingen slavestand hindre deres timelige lykke. Her i mit sogn er en bonde, hvis brødre farer til søs, og to dærf er koffardi-kaptajner i hollandsk tjeneste. Enhver bonde ejer sin gård som et lidet stammegods... O, lyksalige folk!«

Fire sprog til hverdag

Sprogsituationen i det slesvigske område var - og især blev den med tiden - betydeligt mere kompliceret end i præstens skønmaleri fra Nordslesvig. Det er tydeligt nok også den mere velhavende del af landbefolkningen, som præsten beskriver. Den komplekse slesvigske sprogsituation belyses udmærket af en anekdote om storkøbmanden Otto Friedrich Ahlmann (1786-1866) fra Gråsten, som på en morgentur gennem byen i 1852, ifølge sit barnebarn, som gik med, benyttede fire forskellige sprog. Han talte platt dansk (sønderjysk) med en arbejder, plattysk med slagter Paulsen, højdansk med herredsfogden og højtysk med doktor Clausen!

Så kan man tilføje, at han mødte ingen friser. For ude mod sydvest i Slesvig-Holsten og på øerne i Vadehavet var landsdelens »femte« sprog dengang endnu yderst levende. Det manifesterede sig stadig i 1920 på nødpengesedler (Fig. 1

øverst), såvel i det sproglige udtryk som gennem opfriskninger af historiske begivenheder. Den her afbildede Uwe Jens Lornsen var friser og dansk landfoged på sin fødeø, Sild. Han udgav i 1830 et liberalt-nationalt skrift, som hurtigt fik status som en programerklæring i det slesvig-holstenske oprør mod den danske helstat.

Man ønskede Slesvig-Holsten tilsluttet Det tyske Forbund, men vel at mærke som en selvstændig stat. De stolte frisiske ord: »Lever duad us slaw« (Hellere død end slave) med mange hundrede års traditioner bag sig blev nu af Lornsen gjort gældende i tidens liberale ærinde, dvs. rettet mod den danske helstats enevældige styreform. De toneangivende kredse var dog ikke mere liberale end som så, for de »indlemmede« uden videre hele Slesvig som et kommende tysk forbundet land. Lornsen ville dog hverken være dansker, preusser eller noget andet tysk, men derimod en fri slesvig-holstener. Det hele forløb som bekendt anderledes. I stedet for selvstændighed under det Det tyske Forbund blev Slesvig-Holsten fra 1866 - efter mange trængsler - del af et meget lidt liberalt Preussen.

Men som tiden går, forandres holdninger. Det, man kunne bruge Lornsen til i 1920, var, at Lornsen i hvert fald var imod det danske. Måske havde man i mellemtiden lært at elske det preussiske, som man fra 1866 fik i stedet! En lignende holdning ses også på en anden seddel (Fig. 1 nederst) fra det frisiske område, hvor man på højtysk be'r til gud, at frisere aldrig må blive jyder: »Gott wolle uns verhüten, dass wir Friesen nicht werden Jüten«.

Den slesvig-holstenske samhörighed samt den mangeårige sprogstrid er motiver på begge sider af seddellen fra Sørup i Angel (Fig. 2). Forsiden (øverst) henviser til den første Oldenborger, Christian I, og bagsiden (nederst) til den sidste, Frederik VII.

Fig. 1 To nødpengesedler. Øverst fra Keitum på øen Sild visende Uwe Jens Lornsen. Nederst en bøn til den gode gud fra Klanxbüll, lige syd for den nuværende grænse.

Fig. 2 Nødpengeseddel fra Sörup i Angel. Forsiden (øverst) henviser til aftalen om hertugdømmerne fra 1460 og bagsiden (nederst) illustrerer bonadedemonstrationen i 1859 mod de danske sprogeskripter.

Den »korte udgave« af meningen med at nævne årstallet 1460 er, at i det år lovede Christian I det holstenske ridderskab, at Slesvig for bestandig skulle betragtes som mere sammenhørende med Holsten end med Kongeriget. Til gengæld fik han lov til at kalde sig hertug af Holsten. Sedlens forside har derfor den kendte plattyske formel: »Dat se bliwen ewich tosamen ungedelt«.

Der er historikere, som mener, at dette løfte allerede var givet af Christian til onklen, grev Adolf af Holsten (død 1459), da denne havde takket nej til den danske krone i 1448 og i stedet foreslået sin søstersøn fra Oldenburg. Hvorom alting er: Med Christians løfte grundlagdes den praksis, at Slesvig styredes på

tysk. Den langt senere sprogstrid har sin rod i den ubalance, som herved over tid opstod mellem en styrende, tysktalende slesvig-holstenske overklasse af embedsmænd og førende borgere og en dansk-talende majoritet af bønder og småborgere. Det blev »fint« at tale tysk! Det var det i øvrigt også i lange perioder i Kongens København. Men her var der til gengæld ikke den uorden i det forfatningsmæssige, som mange års magtdelegeringer havde fremkaldt i Slesvig.

Sprogtvang, alsang og højskoler

I årene efter Treårskrigen (1848-50) forstærkede den danske regering sin indsats for at erstatte tysk som kirke-, skole- og retssprog i de nordlige egne af Slesvig. Det havde man såmænd arbejdet på, helt siden Frederik VI i 1811 bekendtgjorde: »at i de til hertugdømmet Slesvig hørende distrikter, amter og øer, hvor der tales dansk, det danske sprog lidt efter lidt almindelig skal indføres ved gudstjenesten, ved skoleundervisningen, ved retten og i alle offentlige anliggender,« samt »at denne forandring skal i så kort tid som muligt iværksættes, forsåvidt de nuværende embedsmænd er det danske sprog vægtige«. Den afsluttende bisættning svækkede naturligvis denne forordning meget, og sagen blev efterfølgende kun halvhjertet fulgt op af den danske regering.

Efter krigen ville man hermed råde bod på, hvad man fra dansk side helt havde forsømt, specielt i de urolige år 1830-48. Under denne forstærkede indsats i årene 1850-64 gik den danske regering mere hårdhændet til værks. Her tænkes først og fremmest på den indførte danske sprogtvang (de såkaldte sprogeskripter) i Angel og det mellemslesvigske område over mod Husum, et område som sprogligt og nationalt på dette tidspunkt var klart orienteret mod det tyske sprog og det tyske Holsten.

Frederik VII elskede at besøge det dengang helt overvejende dansksindede, men tysktalende Flensborg og arrangere lokal selskabelighed. Der fik embedsmændene og det finere borgerskab nemlig ikke kvababbelser over hans grevinde Danner, sådan som han oplevede det i kongeriget! Så han tog gerne ophold på Glücksborg. I 1859, under et sådant ophold, kom det imidlertid til en folkelig angelsk demonstration mod kongen (Fig. 2 nederst). Den kongelige replik til lederen, gårdejer Peter Otzen, lød: »Jeg er gerne beredt til at tage mod mine undersåtters bønner, forudsat de bringes frem på passende måde. Men i dag er I kommet i masser, og på den måde bliver bønnen til en demonstration, og den slags vil jeg ikke vide noget af. Du er kommet her som ordfører for mængden dernede, og jeg gør dig ansvarlig for, at alt går ordentligt og roligt til, og at folkene snart begiver sig hjem igen. Hvad selve sagen angår (de danske sprogreskripter), er samme jo genstand for en petition fra sidste stænderforsamling og vil blive besvaret af denne forsamling, så snart den træder sammen.«

En så lang og relativt fornuftig tale kan man naturligvis ikke gengive på bagsiden af en nødpengeseddel! Som tysksindet angler i Sørup kan man egentlig kun bruge afvisningen. Kongens umiddelbare afvisning er derfor blevet kraftigt understreget, både i tekst og tegning. »Bist Du Peter Otzen? Dann ist unsere Audienz beendet.« Og så tilbage til skakspillet med grevinden! Den hårdhændede danske sprogpolitik fra mellemkrigsårene, 1850-64, var ikke glemt i 1920!

Den danske regering havde det ikke let med Slesvig. Det satiriske tidsskrift »Corsaren« (første udgivelse i 1840) havde allerede før Treårskrigen mange indlæg om, hvad man benævnte slesvig-holstenismen. Til sprogstriden havde man i 1845 således denne kommentar:

Skolescene fra Nordslesvig.
(Læreren eksaminerer en dreng i religion)

Læreren: Hvad hedder meeneder på tysk?

Drengen: Det hedder Meineidiger, oder ein Eidbrücher.

L: Rigtig. Hvad forstår man ved en meeneder eller Meineidiger?

D: Det er sådan en, som gør falsk ed.

L: Rigtig. Hvad straf skal menederen eller der Meineidiger have?

D: Han skal puttes ned i vandet.

L: Rigtig. Hvad hedder det på tysk: at puttes ned i vandet?

D: (betænkende sig) Det hedder: at være meerumschlungen.

L: (giver ham et ørefigen) Vil han være vittig?

D: (skrigende) Au, au, hr. skolemester! Jeg troede, jeg skulle sige det på tysk.

L: (kaster ham bogen i hovedet) Pak sig!

Replikskiftet er en klar latterliggørelse af den dengang helt friske slagsang: »Schleswig-Holstein meerumschlungen« (1844), som blev afsunget i Slesvig-Holsten ved sangerstævner, der afholdtes som svar på de dansk-sønderjyske nationale samlingsmøder med sang og taler på Himmelbjerget og senere på Skamlingsbanken. Sangen »Danmark deiligst Vang og Vænge« fra 1695 var i begyndelsen af 1840'erne blevet meget populær med en ny melodi på de danske møder og i det hele taget. I Corsaren bemærker man skadefro, at den slesvig-holstenske slagsang kunne synges på samme melodi som »Danmark deiligst...«.

De danske folkemøder var resultatet af mange forskellige nationale rørelser i kongeriget og i Slesvig gennem årtier, men skabtes først og fremmest af St. Steensen Blicher, Grundtvig samt en kreds omkring bladet »Dannevirke« og den slesvigske »dansktalende« stænderdeputerede P. Hiort Lorenzen i

Haderslev. Netop i disse år kom også højskolen i Rødding (november 1844). Her var primus motor den københavnske professor Flor, som havde stolen for dansk sprog og litteratur ved Kiels universitet. I »Dannevirke« proklameredes højskolens målsætning allerede sidst i 1841: »...en skole, hvor opvakte unge mennesker af bondestanden kunne få en frugtbarere og mere omfattende undervisning end den, som meddeles i de sædvanlige almue-skoler ...«. Ved aktietegningen i 1842 skrev man om højskolens formål: »Der skal undervises i modersmålet, vejledes i Bibelen og kirkens historie, geografi (især fædrelandets), tysk (så meget, som fordres for at læse og forstå en let tysk bog), noget naturhistorie og praktisk geometri samt øvelse i skrivning, regning og sang«. Det var dog næppe undervisning i det tyske sprog, som Rødding-danskerne mindedes, da de valgte Rødding Højskole som motiv på deres nødpengeseddel i 1920.

Højskolebevægelsens succes efter 1864 er meget kendt. Her skal blot nævnes, at der fra 1864 til 1870, altså på seks år, oprettedes ca. 50 højskoler og landbrugsskoler i det dengang »amputerede« Danmark. At ideen blev eksporteret er også velkendt. Sågar til Tinglev i det Slesvig, som indtil 1920 var under tysk

herredømme (Fig. 3). Ord og sang - vel at mærke på det rigtige sprog - er magt!

Lidt af samme danskermodstand, som fandt udtryk på den frisiske seddel fra Klanxbüll (Fig. 1 nederst), kommer frem på sedlen fra byen Westerland på Sild. Dog her tilsat noget, som synes at være inspireret af et vist, men overfladisk, kendskab til datidig dansk højskole-nationalisme. Her brugtes myterne om Odin og Thor og deres bedrifter jævnt hen til at illustrere mangt og meget om menneskelivet, herunder også til at skabe national samling.

Man viser Midgårdssormen, her nok at forstå som »det dansk-nordiske«, som det store skræmmebillede (Fig. 4). Den huserer i havet foran øen, som er tæt besat med slesvig-holstenske frihedsfaner, trikolorer, og den viser sine frygtelige tænder. Det tilhørende rimeri lyder: »Und bleckt der alte Midgardwurm auch grimmig mit den Zähnen, wir trotzen jedem Wellensturm und werden niemals Dänen«. Om disse linier udtrykker et dybtgående eller et overfladisk kendskab til den nordiske mytologi, kan vi ikke vide. Den nordiske verden gik som bekendt under i det store Ragnarok, som også tog livet af Midgårdssormen. Måske har det også været i forfatterens tanker. Dog har det også været til menigmands forestillingsverden, men her har uhyret og verset til gengæld imødekommet gængse forestillinger om skrækkelige ting nordfra!

Kortlægning af folkesproget

I bestræbelserne på at etablere og bevare dansksproget administration, hvor det var rimeligt, og samtidig pacificere den voksende tyskorienterede slesvig-holstenisme i årene op til 1864 blev sprogrænsedragning et hedt emne. Anglernes protest i 1859 havde bl.a. baggrund i, at den danske tvang formentlig var anlagt efter et sprogekort, udgivet af bladet

Fig. 3 Nødpengeseddel fra Tinglev med en tysk-national højskole.

»Dannevirke« i 1840. Det viste Angel og en stor del af Mellemslesvig markedet som »Blandet dansk og plattysk folkesprog med tysk kirkesprog«. Der var imidlertid reelt overvejende tysk folkesprog i området midt i 1850'erne, og måske har udgiveren af sprogkortet (redaktør Koch) allerede i 1840 været forudindtaget for det danske.

Kortlægningen af sproget i det slesvigske område fortsatte i de næste 75 år fra både dansk og tysk side. Samtidig fremmede begge parter løbende sin egen sprogsag med alle til rådighed stående midler. Den rigsdanske kortlægning af folkesproget i årene op til Genforeningen i 1920 er i næsten utrolig grad knyttet til en enkelt persons indsats, tilmed en

privatmand. H. V. Clausen (1861-1937) var historiker og ansat på Frederiksberg Gymnasium fra 1887 til 1926, hvor han bl.a. havde den senere kendte historiker Palle Lauring som elev. Om ham skriver Lauring: »...gymnasielektor H. V. Clausen havde fra sine unge år turet det tabte land rundt i alle sine ferier... ingen havde bedt ham om det... flere gange blev han vist ud, hans interesse for det danske i landsdelen var for stærk for de tyske myndigheder... til sidst vidste han, hvad man mente og tænkte i hvert sogn, hver landsby i Sønderjylland.«

Det engagerede portræt fortsætter: »...han blev sendt til de internationale forhandlinger... ingen dansk myndighedsperson kunne påstå at vide bedre

Fig. 4 Nødpengeseddel fra Westerland på Sild illustrerer den nordiske aggressive Midgårdsorm i færd med at opsluge øen.

Fig. 5 Nødpengsedler fra Tingleff, den øverste med to forslag til grænsedragning baseret på sprog, den nederste (bagsiden af sedlen fra fig. 3) med to vers om grænsedragning.

besked... H. V. Clausen trak 'den clausenske linie' ...afstemningen viste, at den lå forbavsende rigtigt... denne lille korpulente mand med det kortstudsede overskæg, det glatte sølvhvide hår og det stærke blik var nok romantiker, lyriker, elsker, men han var først og sidst realist... den mand trak den danske grænse.«

Nødpengesedlen fra Tinglev fig. 3 er udstedt den 1. april 1920 i zone I, efter februarafstemningen i zone II. Dens her viste bagside er en protest mod den »clausenske linie«, der delte afstemningszonerne. Linien var foreslået af den danske regering og derpå antaget af CIS, den allierede kontrolkommission for Slesvig i overgangsperioden.

Zoneprincippet medførte, at en del sogne og byer (herunder Tinglev) med stort tysk islæt, beliggende i zone I, kom under dansk styre. Den tyske regerings sagkyndige ved grænsedragningen i 1920 var slesvigeren Johannes Tiedje. Den politiske ide bag hans noget nordligere linieforslag var, at der i Slesvig retfærdigvis burde etableres lige store mindretal på de to sider. Det kommer til udtryk i teksten til venstre: »En-hver sit!«, underforstået hver nation sit problem, men altså talmæssigt ens, en slags »sætten hinanden sprogligt skakmat«! Forsiden af denne seddel (ikke vist) har et mere filosofisk-orienteret »post festum«- rim. Der står: »Recht zu machen für jedenmann ist eine Kunst die Plebiscit nicht kann«. Måske et slags forsonende: »Nu må man så affinde sig med situationen - uden retfærdighed - efter afstemningen.«

Den Tinglev-seddel, som er vist nederst i fig. 5, blev udstedt den 10. april, altså 10 dage efter den forrige, og er bagsiden af sedlen fra fig. 3. Også her optræder der rimerier, men nu helt nationalt afbalancerede - et på hvert sprog. Mens det danske vers - nu hvor afstemningen er overstået - letfærdigt drukner Tiedje-linien i »rigtig-kaffe« (Vi har faaet nok

»Ersatz« at drikke), anslår det tyske vers en mere alvorlig tone. Man kan ikke sige sig fri for det indtryk, at teksten peger frem imod de grænserevisionskrav, som vitterligt i årene mellem 1920 og 1941 flere gange var på bordet fra hjemmetysk side. Sedlerne er tegnet af to forskellige kunstnere og trykt to forskellige steder og kan være udtryk for fraktionsdannelserne i sognerådet.

Samtidig med, at »rigtig-kaffe« lægger op til en typisk dansk løsning: »Nu skal vi hygge os over en kop kaffe,« er der en umiskendelig duft af: »Men vi ville nok alle få det materielt bedre som danskere«. Selvom der ved krigens slutning var rationering på begge sider af grænsen, var de danske rationer nemlig op mod tre gange større end de tyske. Et helt andet udsagn på plattysk om det materielle giver fig. 5: »Dänen harrn uns bannig leev, doch unser Leck tru dütsch verbleev« (Danskerne har os pokkers kær, men vort Læk forblev trofast tysk). En rød dansker lokker forgæves en kæk blå beboer fra Læk med en stor spegepølse. Hvad er en pølse vel mod modersmål og hjemstavn?

En passende afslutning er en både komisk og patetisk, tysk-holstensk reaktion på afstemningen om sprog og nationalitet på sedlen fra Neustadt i Holsten 1920-21 (Fig. 6). Her er Slesvig afbildet som en hund (Holstens trofaste vovse?), hvor øen en Als er blevet en pote, og Haderslev fjord

Fig. 5 Nødpengeseddel fra Læk

Fig. 6 Nødpengeseddel fra Neustadt i Holsten, en beklagelse over den gennemførte amputation af Slesvig-Holsten, delingen af Slesvig i 1920.

er blevet til gabet. Selv Ribe er blevet en del af dette trofaste slesvigske hundelegerme. Trofast deles på midten af to soldater - den ene åbenbart tysk (med pikkelhue) og den anden formentlig dansk - med en stor sav! Og hermed forliste den i 1920 åbenbart stadigt levende slesvig-holstenske drøm om en egen statsdannelse.

Der blev dog også efter 1920 brugt kræfter på sprog og nationalitet på begge sider af grænsen i mange år. Sporene er der endnu. I kølvandet på anden verdenskrig fik det i 1920 amputerede Schleswig-Holstein - fra 1946 under engelsk besættelse - ændret sin status fra at være en provins til at være en slags stat, »et land« med egen landdag. Senere fulgte ved afslutningen af den allierede besættelse af Tyskland en ny status som tysk delstat. Reelt kom det til at gå, som

de ledende kredse så varmt havde ønsket sig hundrede år tidligere.

Kilder

- »Bladet Dannevirke 100 Aar, 1838-1938«, Haderslev 1938, s. 25-26, 64, 125 og 139.
- Slægten Ahlmann, C. J. Andersen i: »Jens Raben, et mindeskrift«, Historisk Samfund for Als og Sundeved 1960. Corsaren 1845, nr. 241 og 259.
- Claus Bjørn: »Blot til pynt«, København 2001, s. 125.
- 1848-1864, Palle Lauring, Gyldendal 1963, s.15.
- Niels Finn Christiansen: »På sporet af dansk identitet«, Kbh. 1992, s. 143 og 168.
- Palle Lauring: »Rejse i Danmark, Sønderjylland«, Carit Andersens forlag 1963, s. 162-163.
- Lars Lindeberg: »De så det ske«, København 1966, s.165.

Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000

Af INGE ADRIANSEN

Hvad laver de mange historikere og arkæologer på de sønderjyske kulturinstitutioner? Redaktionen har bedt en række af landsdelens arkæologer og historikere fortælle om deres forskningsprojekter. I sidste nummer præsenterede Gerret Schlaber resultaterne af sit netop afsluttede projekt om socialpolitik før uafhængigheden. Her fortæller museumsinspektør Inge Adriansen, Museet på Sønderborg Slot, om projektet »Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000«. Resultaterne udgives i bogen »Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000«, der udkommer i løbet af foråret.

Museet på Sønderborg Slot har siden 1920'erne haft de Slesvigske Krige, folkeafstemningerne og Genforeningen som centrale arbejdsområder. I løbet af 1990'erne har museet fået filialer på Dybbøl Mølle og Augustenborg Slot, og i udstillingerne her spiller disse emner og de dertil knyttede danske og tyske symboler en central rolle. National symbolik er således et begreb, som jeg i mit arbejde som museumsinspektør ofte har måttet beskæftige mig med. Jeg har skrevet om temaet i et enkelt kapitel i min licentiatafhandling »Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet« (1990) samt i en række artikler. Gennem 1990'erne har der både på det regionale, nationale og det internationale plan været en stigende opmærksomhed på den måde, hvorpå nationer vælger at iscenesætte sig selv og erindre deres historie. I Frankrig er der i januar 2003 til trods for mange protester vedtaget en lov, der forbyder hån af og skæmt med nationalsang og nationalflag, og bøderammen går op til

7.500 euro. Også i Danmark kan brug af nationale og historiske symboler udløse følelsesladede debatter. Det gælder f.eks. skansebyggeri på Dybbøl Banke, Istedløvens rette placering, fælles dansk-tysk ceremoni den 18. april, afholdelse af besættelsestidsjubilæer og indførelsen af en dansk Auschwitz-mindedag. Med andre ord – national symbolik er et aktuelt og vedkommende emne.

For at kunne arbejde mere grundigt med dette begreb søgte jeg i 1997 med venlig tilskyndelse fra min daværende chef, alt for tidligt afdøde museumsleder Jens-Ole Lefèvre, en bevilling fra Statens Humanistiske Forskningsråd. Mit ønske var at skrive en bog, der skulle forene symbolernes oprindelsehistorie med deres virkningshistorie, samtidig med at den skulle belyse nogle byggesten i national identitetsdannelse. Ansøgningen blev imødekommet, og jeg kunne frikøbes fra udstillings- og andet museumsarbejde og blev museets forskningsmedarbejder på fuldtid i tre år. Arbejdet blev påbegyndt i 1998, men kom til at strække sig over mere end fire år, da jeg på grund af omskiftelser på min arbejdsplads var tilbage i normalt arbejde i længere perioder.

Hvad er nationale symboler?

Nationale symboler rummer forestillinger om fællesskab i et samfund uafhængigt af klasseskel og sociale, politiske og kulturelle forskelle i befolkningen. Det nationale fællesskab er med til at legitimere staten som en politisk suveræn enhed. Derfor er der i alle selvstændige stater blevet skabt en række symbo-

ler, der kan bruges udadtil ved at vise uafhængighed i forhold til omverdenen og indadtil ved at være billeder på fællesskabet mellem borgerne og deres opslutning bag styret. De nationale symboler har således en dobbelt funktion: De tjener til at afgrænse en stat i forhold til andre stater og kan undertiden også afgrænse en nation (i betydningen et folk) i forhold til nationale minoriteter inden for statens grænser. Selvom der i stort set alle suveræne stater anvendes nationale symboler, opfattes de i reglen som udtryk for noget helt særegent for den pågældende stat, så at sige udsprunget af folkets dyb. Dette gælder også for mange danskeres fortolkninger af den nationale symbolik, ikke mindst fædrelandssange og flagskikke.

Fællesskabsfølelsen og tilhørsforholdet til nationen og nationalstaten kommer til udtryk på meget varieret vis gennem den nationale symbolik, der kan omfatte heraldik, sange, flag, love, mindesmærker, landskaber, mytologiske begivenheder og meget andet. I denne brogede billedverden afspejles forestillinger om et fællesskab, der favner alle, og gennem det statslige skolevæsen bliver dette begreb og dets billedlige udtryk udbredt til hele befolkningen. De nationale symboler er med til at sammensveje undersåtter til et folk ved at skabe samhørighed og give sammenhængskraft i samfundet. Den nationale symbolik fungerer som en form for mental mørtel, og den anvendes derfor flittigt i stort set alle statsdannelse undtagen dem, hvor styret

Hverveplakat for Frikorps Danmark, 1942. Dannebrog indgik som et vigtigt element i den nazistiske agitation. Samtidig blev Dannebrog også flittigt anvendt af den begyndende modstandsbevægelse, samarbejdsregeringen og danske i London. Det var et nationalt symbol, der dækkede over helt forskellige holdninger.

henter sin legitimitet fra en religion. Også diktaturstater bruger hyppigt nationale symboler for at anskueliggøre forbindelsen mellem staten og dens borgere.

Hvis et nationalt symbol er udformet på vellykket vis, vil en betydelig del af statens borgere kunne identificere sig med dets budskab. Symbolerne binder den abstrakte følelse af national identitet til noget mere konkret, ofte billedmæssigt, som individet deler med mange andre. De nationale symboler forbinder således det abstrakte med det konkrete og det individuelle med det kollektive. Samtidig er de et udtryk for en forestilling om, at der i nationen er en historisk kontinuitet og nær forbindelse mellem fortid, nutid og fremtid. Symboler, mindesmærker og rituelle iscenesættelser af mindedage er med til at give indhold i tilværelsen ved at give identitet både på det personlige og det samfundsmæssige plan.

Afgrænsninger og kildegrundlag

Den kronologiske ramme for min undersøgelse er perioden 1830-2000, og den territoriale ramme er Det Danske Rige, dvs. kongeriget, hertugdømmet Slesvig, Island, Færøerne og Grønland. Dette indebærer, at det ikke kun er specifikt danske symboler, der belyses, men også slesvig-holstenske, islandske, færøske og grønlandske. Hovedvægten lægges på den symbolik, der er blevet udviklet under udskillelsesprocesserne. Materialegrundlaget er stykket sammen af mange dele, fordi perspektivet går på tværs af de traditionelle kildegrupper. En ledetråd i afgrænsningen har været, at et nationalt symbol rummer en forestilling om et folkeligt fællesskab, og at symbolet tillige skal have haft en dokumenteret virkning eller gennemslagskraft. Dette kan afspejle sig på forskellig vis, f.eks. ved at symbolet er blevet anvendt i sange, litteratur og billedkunst, inddraget i

skoleundervisningen, indgået i folkloren eller på anden vis har været brugt som referencepunkt i skrift og tale.

Undersøgelsens resultat

Undersøgelsen blev afsluttet i sommeren 2002. Undervejs i forløbet er der blevet publiceret artikler, og hovedpublikationen, »Nationale symboler i Det Danske Rige 1830-2000«, vil udkomme i foråret 2003. I to bind redegør jeg her for et bredt udvalg af væsentlige nationale symboler, som har været i brug i Det Danske Rige i dette tidsrum. I begge bind er der stor detaljerighed, og det hænger nøje sammen med emnet. For at forstå et symbols indhold, brug og betydning må man have kendskab til dets kulturelle baggrund og samfundsmæssige anvendelse. Symboler og symbolske former manifesterer noget åndeligt (i form af erfaringer og forestillinger) i noget stofligt (enten sprog, billeder eller tredimensionelle genstande). Det almene kan klarest anskues i det specielle, og det specielle lader sig bedst tænke med henblik på noget alment. Denne dobbelthed vil søges fastholdt i historierne om de enkelte symbols historie, fortolkninger og forandringer.

Det første bind, »Fra fyrstestat til nationalstater«, rummer en gennemgang af de danske officielle symboler, som reguleres af statsmagten og tidligere var forbeholdt denne, men som i betydelig grad også bruges af befolkningen. Det drejer sig om rigsvåben, regent og forfatning, nationalflag, nationalsang og nationaldag. Derpå følger en redegørelse for den gradvise udskillelse af fire områder i periferien af Det Danske Rige, begyndende med den slesvig-holstenske bevægelse i 1840'erne. I disse mentale og politiske udskillelsesprocesser, hvis afslutning næppe er set endnu, har skabelsen af en alternativ national symbolik i de enkelte områder spillet en vigtig rolle både på det officielle og det uofficielle plan. De

forskellige rigsdele er dog ikke behandlet lige udførligt, idet de områder, der er gledet ud af riget, har fået mindst plads, og de områder, der (endnu) er i riget, har fået tilsvarende mere. Da der er mulighed for at dokumentere symbolskabelse i vore dage, er der redegjort for nyskabelse af såvel officielle som uofficielle symboler på Færøerne og i Grønland. Med forsøget på at finde en symbolik, der er knyttet til rigsfællesskabet, afrundes skildringen af udviklingen fra én sammensat fyrstestat til flere nationalstater og nationer.

Det andet bind, »Fra undersåtter til nation«, omhandler den uofficielle danske symbolik, som har spillet en rolle i sammensvejsningen af folk til nation. Det er symboler, der ikke er underlagt regulativer fra statsmagten, og som især har været anvendt af befolkningen. De spænder fra Holger Danske over Dannevirke og Dybbøl til bøgeskoven og fodboldlands holdet. Mens udvalget af officielle symboler vil være nogenlunde ens fra stat til stat, kan de uofficielle symboler derimod

variere en del - også i nærtbeslægtede lande. Et eksempel herpå er den langt større rolle, bondekulturen har spillet for nationsbygningen i Norge end i Danmark.

Forenklet udtrykt omhandler det første bind især de officielle, statsligt beskyttede eller regulerede symboler og kendetegn og den kamp, der har været ført om fastholdelsen af dem i rigets yderområder, hvor en alternativ national symbolik er blomstret frem. Det andet bind beskæftiger sig med de uofficielle, mere folkelige danske symboler, der kan anskues som en vild flora udviklet uden love og uden begrænsninger for vækst og blomstring. Helt så simpelt og ukompliceret er forholdet alligevel ikke, fordi der ikke er helt entydige afgrænsninger mellem den officielle, den halvofficielle og den uofficielle symbolik. Dannebrog anvendes således i lidt varierende udgaver som statens og regentens flag, som flag for regionale og lokale myndigheder og som folkets helt private flag. De statslige ken-

Et uofficielt symbol, oldtidshøjen, på et statsligt kendetegn. Femkronesedlen er tegnet af Gerhard Heilmann i 1912. Motivet blev opfattet som karakteristisk dansk og blev genanvendt af tegneren Ib Andersen på en halvtredskroneseddel i 1952. Oldtidshøjen har således prydet danske pengesedler gennem næsten et århundrede.

detegn, pas, penge og frimærker, er udstyret med illustrationer både af officielle og uofficielle symboler, og gennem den statslige erindringspolitik støttes bevarelse og formidling af uofficielle symboler som Dybbøl, Jelling og mindesmærker for frihedskampen. Gennem den offentlige undervisning sikrer staten, at alle borgere får kendskab til den danske historie og den øvrige kulturarv, der er med til at opbygge en kollektiv bevidsthed.

Historien om de nationale symboler i

Det Danske Rige fra 1830'erne til nutiden afspejler ikke et raritetsskabinet, der er blevet forældet på grund af hastige samfundsmæssige ændringer, fremkaldt af den europæiske integrationsproces, den øgede indvandring og den kulturelle globalisering. Udviklingen og brugen af den nationale symbolik belyser først og fremmest, hvorledes man i fortiden har opfattet begreberne Danmark og danskhed, og hvad nogle mener, at disse begreber bør rumme i nutiden og fremtiden.

Forsidemotiv tegnet af Egmont Lind til en genforeningssang i 1920. Den middelalderlige kriger med det danske rigsvåben ved den væltede tyske grænsepæl viser, at »dansken har sejren vundet«, men grænseflytningen var et resultat af folkenes selvbestemmelsesret. Indskriften »LEDET ER I LAVE« lader de danske i Sydslesvig synke i glemsel.

Færgestedet ved Fynshav

Af JENS KONGSTED LAMPE

Transport over vand var frem til midten af 1800-tallet meget ofte langt hurtigere og billigere end over land. Derfor har der gennem århundreder været tætte forbindelser over Lillebælt. Et af overfartsstederne er Fynshav-Bøjden i Notmark sogn, hvis historie Jens Kongsted Lampe har set nærmere på.

Fra ældgammel tid har søvejen været den naturlige forbindelse mellem de forskellige landsdele.

Mellem Als og Fyn samt omliggende øer har der i århundreder været en livlig trafik, som kun blev afbrudt under fremmedherredømmet 1864-1920. Mærkværdigt nok har det smalle og dybe Alssund adskilt mere end det bredere Lillebælt. Undersøger man for eksempel kirkebøgerne fra de alsiske sogne Egen, Notmark, Asserballe, Tandslet og Lysabild, vil man kunne overbevise sig om, at mens slægtskabsforbindelserne til Sundeved og det øvrige fastland er ret sparsomme, er forbindelserne til Fyn, Lyø, Tåsinge og frem for alt Ærø talrige. Det er også kendt, at den alsiske dialekt indtager en formidrende stilling mellem de fynske øsmål og det jyske, især i fonetisk henseende. Det er jo ikke så underligt, for i århundreder har der været et administrativt fællesskab mellem Als og Fyn, idet Als hørte til Odense Stift.

Først i 1819 oprettedes et særligt bispedømme for Als og Ærø, men det ophørte efter den preussiske erobring i 1864, da Als kom ind under Slesvig Stift. Den kirkelige forbindelse mellem Fyn og Als hænger utvivlsomt sammen med, at Als i sin tid fik kristendommen fra Fyn.

Ser man på et kort, vil man hurtigt opdage, at den korteste rute mellem Fyn og

Als er mellem Bøjden i Horne Sogn og Fynshav i Notmark Sogn. Denne vej er munkene fra Fyn sikkert kommet. Senere kom reformatorerne. I hvert fald regnes Notmark Sogn for at være det første lutherske sogn på Als. I en gammel indberetning skriver præsten: »Notmark Kirke kaldes ellers Vor Frue Kirke, som jeg finder antegnet udi en gammel kopi eller brev af dato 1514 den 8. Januar. Og står endnu til berømmelig eftersagn her hos os, at denne kirke har allerførst her på landet Als antaget den Lutherske Religion.«

Afstanden mellem Bøjden og Fynshav er kun 5,8 sømil, knap 11 kilometer. Her har man fra Oldtiden padlet sig over i de hjemmelavede eger og senere i både af samme type som dem, der fandtes ved Hjortspring og Nydam, vel ikke altid i fredelige hensigter, men ofte for at røve redskaber, smykker eller kvinder - hvem ved?

Fund fra de gamle oldtidsgrave på Als vidner i hvert fald om, at man har fisket på Lillebælt, og der råder stor lighed mellem de fynske og de alsiske fund.

Om et egentligt færgested i Notmark Sogn hører vi første gang i en indberetning fra 1690 til den danske konge fra sognepræsten i Notmark, Frederik Crucow, der da klager over, at hans præstegård ligger »på et besværligt sted ved landevej og alfarvej, hvor der vandrer alskens omløbere, landstrygere og tiggere, så jeg må give pension stor nok og mit sogn er kun lille. Derudover bor jeg på vejen til færgestedet.«

Hvor dette færgested lå, vides ikke med bestemthed, men i 1711 nævnes »Peder Tagesens landing ved Fynshav«,

Strandparti fra Fynshav i begyndelsen af 1900-tallet. Foto: C.C. Biehl. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

hvilket må formodes at være identisk med Per Tagens sand, nu Taksensand, hvor der i 1905 byggedes et 32 meter højt fyrtårn.

Først i 1750 foreligger der sikre skriftlige efterretninger om færgestedets beliggenhed og regelmæssig, organiseret overfart, nemlig i Notmarksskov, hvor vejen fra Notmark-Øvelgønne går ned til stranden. Stedet kaldes også Fynshav, der sikkert har været en gammel alsisk betegnelse for Lillebælt.

Det var en af de største jorddrotter på Als, hertug Frederik Christian den Ældre af Augustenborg, som blandt andet ejede avlsgården Øvelgønne (under Rumohrsgård), som 1. maj 1750 udstedte en bevilling til færgefart, høkeri, ølbryggeri, brænderi og krohold til Peter Iversen, søn af bolsmand Iver Petersen fra Vibøge. Med privilegiet fulgte pligten til

at herberge og beværte passagerer, som benyttede færgeforbindelsen til Bøjden. I kontrakten stod der udtrykkeligt, at der skulle serveres gode og sunde spise- og drikkevarer til rimelige priser.

Overfarten, der foregik i jagter, kostede om vinteren, det vil sige fra mikelsdag til påske, fire mark lybsk og om sommeren en rigsdaler. Man kunne fra Fynshav blive befordret i dagvogn til Sønderborg.

Peter Iversen fik overladt forpagtningen i arvefæste, mens selve færgefarten blev drevet af et interessentskab bestående af et skiftende antal kådnere eller håndværkere i Notmarksskov, oftest seks. De fleste af dem havde været til søs i en årrække, hvilket der var tradition for på egnen efter aftjent værnepligt ved flåden.

Iversens efterfølger, Peter Petersen

Taksensand fyr, som det så ud, inden det blev erstattet af det nuværende og lavere fyr i 1923. Foto: C.C. Biehl. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Iversen (formentlig hans søn), afkøbte de øvrige interessenter deres rettigheder til færgevæsenet samt de forhåndenværende fartøjer og anvendte de andre interessenter som medhjælpere.

I året 1793 købtes færgestedet af en smed, Andreas Petersen, hvorimod fær-

geretten stadig tilhørte interessentskabet, der lod rettighederne gå videre til deres efterfølgere enten ved arv eller salg.

Hertugen havde i 1792 ladet anlægge en stenvase eller mole af store kampesten, hvorpå der var anbragt en rullebro af solide egeplanker. Denne færgebro var så bred, at hertugen med sin vogn kunne køre ud til færgen.

I 1798 købte interessenterne et jagtskib med fordæk, indrettet som postjagterne på Storebælt. Desuden havde man en stor åben båd og to mindre smakker. Af en indberetning fra 1832 ses det, at der da var to fartøjer, nemlig et, som var 14 alen langt og stak 3 1/2 fod, og et, som var 12 alen langt og stak 3 fod. Det største kunne tage seks heste eller en rejsevogn og fire heste. Det andet kunne tage fire heste eller en mindre vogn og to heste. Hver af færgebådene blev betjent af tre mænd.

Allerede i 1801 var færgerne blevet benyttet til transport af soldater, artilleri og fourage (foder, levnedsmidler - især hestefoder) til hæren, og i de følgende år og særligt under krigen med England 1807-1814 blev de jævnligt benyttet til militære transporter.

Også søværnet var blevet interesseret i Fynshav, hvorfor man i 1809 sendte kontreadmiral Poul de Løvenørn derover for at undersøge mulighederne for at udbygge havnen. Efter anlæggelsen af den store, brede hovedlandevej fra Nyborg til Bøjden i årene 1811-1828 tog trafikken over Lillebælt til. Nu blev også generalpostdirektionen stærkt interesseret i ruten. Den sendte i 1832 kaptajn-løjtnant Leth til Fynshav og Fjordmose i Nørreskoven for på stedet at undersøge de bedste muligheder for anlæg af en havn. Leth sendte en betænkning, vedlagt et projekt, men da udgifterne var for store, idet man var endnu ikke kommet sig over statsbankerotten (5. januar 1813), blev planen henlagt.

Imens var den oprindelige færgebro blevet ubrugelig på grund af store sandaflejninger på begge sider. Færgerne kunne ikke længere gå ind til broen, og ind- og udskibning af passagerer og gods måtte foregå i joller. Overfarten har sikkert heller ikke altid være lige hurtig og behagelig. Således skriver f.eks. flensborgeren, professor Chr. Paulsen, i sin dagbog for 9. oktober 1820: »I Bøjden indskibede jeg mig kl. 7 efter at have glædet mig over solens skønneste opgang. Als's blå kyst lå for mig som forjættelsens land, men da det blæste lidt, så varede det 4 timer, før vi kom over det to mil brede vand. Jeg havde altså tid nok til at være med mine tanker i Valdemarernes tid, mens vi sejlede forbi det, ved Valdemar II's tilfange-tagelse, så sørgeligt mærkværdige Lyø. I Fynshav fik jeg straks heste og kom gennem den dejligste egn hertil kl. 12, hvilken endnu forskønnes ved den vide udsigt over bæltet til Fyn og Ærø, der frembyder sig hist og her. Jeg har næppe set en skovrigere kyst end denne, der netop nu i efterårets mangfoldige farver tager sig meget godt ud...«.

Han syntes så godt om Fynshav, at han tog på en udflugt dertil i april 1838, dog ikke for at færges over, men for at vise nogle gode bekendte udsigten og samtidig besøge pastor Jørgen Hansen i Notmark (den senere biskop over Als og Ærø).

Færgeforbindelsens skæbne i det tyvende århundrede blev i vid udstrækning bestemt af udbygningen og nedlæggelsen af jernbaneforbindelserne på Als og Sundeved. I 1921 blev færgeruten Mommark-Fåborg stiftet af ØK med selskabet som hovedaktionær. Efter anlæggelsen af havnen og anskaffelsen af færgeren »Mommark« kunne ruten starte i august 1922, og omtrent samtidig anlagde Sønderborg Amtsbanner et jernbanespor ned til havnen, der blev taget i brug i februar 1923. Ruten blev i 1949

Indvielsen af færgeruten Fynshav-Bøjden i foråret 1967. Foto: S. Bergmann. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

overtaget af D.S.B, der samtidig overtog jernbanelinierne Sønderborg-Mommark og Nyborg-Fåborg. I 1930 blev Kong Christian X's bro over Alssund indviet. To år efter blev det vedtaget at nedlægge amtsbanerne på Als og omlægge Mommarkbanen til en normalsporet jernbane. Dermed blev der direkte jernbaneforbindelse fra statsbanestationen på Sundevedsiden over Kong Christian X's bro til Mommark.

Med den voksende biltrafik efter Anden Verdenskrig blev Mommarkbanens forløb gennem Sønderborg et stadigt større problem med flere faretruende situationer og dødsulykker. Samtidig brugte stadig flere danskere bilen som transportmiddel. I 1962 fremsatte trafikminister Kai Lindberg to lovforslag i folketinget. Det ene gik ud på en nedlæggelse af banestrækningerne Sønderborg-Mommark og Nyborg-Fåborg, det andet en flytning af færgeforbindelsen Mommark-Fåborg til Fynshav-Bøjden samt bygning af to nye færgehavne til den nye rute. Planen blev realiseret en smuk forårsdag i 1967.

Østersøens historie

En udstilling på Nationalmuseet

Af H. E. Sørensen

I efteråret havde Nationalmuseet en udstilling om Østersøen. Til Østersøen hører også Sønderjylland, der gennem århundreder har haft tætte forbindelser over havet.

Vi bringer her fhv. museumsinspektør H. E. Sørensens kommentar til udstillingen, der ikke kom omkring Sønderjylland.

I efteråret og vinteren 2002-03 viste Nationalmuseet i København udstillingen »Mare Balticum, Østersøen - myte, historie og kunst i 1000 år«. Den blev til ved et samarbejde mellem museer i lan-

dene rundt om Østersøen og søgte - som titlen viser - at belyse dette farvands betydning både historisk og kulturelt.

I »Nationalmuseets Arbejdsmark«, 2002, skriver museets nye direktør, Carsten U. Larsen, at i forbindelse med det danske formandskab i EU og østudvidelsen kunne »vor store særudstilling i efteråret 2002 (...) medvirke til at afdække de sidste 1000 års Østersøhistorie med beretninger om de mange handelsmæssige, religiøse, kulturelle, personlige og krigeriske forbindelser, der gennem ti-

Kegborg, der ligger for enden af Drejet på Kegnæs, er et af Sønderjyllands ældste voldsteder. Voldstedet består af en næsten cirkulær banke på 24 m i diameter, som kun hæver sig godt 1 m over vandspejlet. Omstændighederne omkring placeringen af Kegborg er ejendommelige, men formentlig har der været tale om en kongelig borg anlagt omtrent samtidig med Sønderborg og Nordborg for at beskytte befolkningen mod angreb udefra og befæste kongemagten. Foto: Haderslev Museum.

Sønderborg Slot er formentlig anlagt af kongemagten omkring 1200-tallet som værn mod venderne og som et led i bestræbelserne på at styrke kongemagten. Siden voksede byen op i ly af borgen, og i midten af 1200-tallet har vi det første skriftlige vidnesbyrd om byens eksistens. Foto: C.C. Biehl. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

derne har forbundet folkene omkring Østersøen.

Netop fordi oplægget således synes at have været en analyse af det, der samler og skiller hen over det relativt smalle farvand, kan man godt undre sig over den måde, udstillingen er bygget op på. Ved at inddеле den rent geografisk, så hver enkelt lokalitet står for sig, bliver den forbindelse, der har været og er mellem de enkelte lande og byer, næsten ikke synlig og spiller på ingen måde den rolle, som direktøren stiller i udsigt.

Man kunne have forventet, at udstillingen viste forbindelserne i krig og fred, i dagligdag og klædedragt, kulturelt og handelsmæssigt, ligheder og forskelle,

under ligeværdige forhold, og når den ene var afhængig af den anden, så den besøgende fik et indtryk af det, som gennem århundrederne har skilt og samlet hen over Mare Balticum - det baltiske hav. Man kunne have forestillet sig afsnit om f.eks. de forbindelser, der kan spores nord-syd (begge veje) helt fra oldtiden gennem arkæologiske fund, over middelalderens nære og tætte samkvem med bl.a. vendertogter (i begge retninger), korstogene mod øst til de baltiske lande og Finland med grundlæggelsen af den kristne kirke i disse områder. I denne sammenhæng hører også de klostre og borge, der blev opført i forbindelse hermed, og deres forbindelser til moderklo-

strene, de kongelige konnektioner med bl.a. familiebånd og ægteskaber, handelskvem, færdsel, videnskabelige, litterære og andre kulturelle forbindelser, herunder middelalderens lærdom, reformationen, turismen osv. Der skulle være emner nok. Det ville efter min mening have været langt mere spændende og interessant end den række små byudstillinger, man har valgt, og som i sagens natur bliver meget ensartede: Bykort, gamle prospekter, enkelte modeller og yderst selektivt udvalgte genstande. I den forbindelse kan man undre sig over, at museet ikke har lånt den fremragende bymodel af Viborg (Viipuri) fra Det Sydkaarelse Museum i Lappeenranta i Finland. Den ville have lyst op mellem de ellers lidt grå byplaner. Også fra Frederiksborgmuseet og andre museer burde det have været muligt at skaffe modeller af kirker, borge og byer.

Der ses helt bort fra Den Botniske Bugt, hvor der dog var borge både i Vaasa og Oulu, ligesom man i udvælgelsen af de byer og borge, der er taget med, på iøjnefaldende måde er sprunget over flere meget væsentlige - ikke alene i de nævnte områder. Når Kronstadt i Rusland og Sveaborg/Suomenlinna i Finland er med, virker det ejendommeligt, at kystbefæstningerne ud for Kotka og Loviisa (Varissaari og Svartholma) samt den betydelige fæstningsby Hamina - for slet ikke at tale om de sovjetiske befæstninger på Hangø (Hanko) og Porkalahalvøen fra Anden Verdenskrig - overhovedet ikke er omtalt. Eller Borgholm på Öland. Ålandøerne er nok medtaget, men repræsenteres alene ved et maleri af britiske og franske krigsskibe i Bomarsund under Krimkrigen 1854 og et russisk skrivebordsgarniture af sølv med tre soldaterfigurer. Det virker en smule pauvert, så meget mere som et luftfoto i kataloget viser ruinerne af et mægtigt borganlæg på øerne, men uden oplysning om, hvad

eller hvor det er. Bornholm er repræsenteret af Hammershus, mens Christiansø er udeladt.

Hanseaterne er repræsenteret gennem en række tyske byer og Visby, men det strejfs næppe, at de tyske handelsbyer sad på stort set al handel i og omkring Østersøen i århundreder og havde deres kontorer og boder i alle betydelige byer. København, Bergen, Stockholm og Åbo var ikke hansestæder, som Visby var det, men »pebersvendene« satte deres præg på byerne i en grad, som vi næppe kan forestille os i dag. Det havde været et værdigt emne. Ligesom Østersøsilden nok nævnes, mens markedspladserne i Falsterbo og Skanør ingen rolle spiller i udstillingen, selv om både kirker og borgruiner i dag vidner om det på stedet.

At Lund var Nordens kirkehovedstad nævnes knap nok, selv om ærkestifterne i Uppsala og Trondheim udgik herfra på samme måde, som Lunds ærkebispesæde var en knopskydning fra Bremen-Hamburg. I øvrigt var bevægelsen ikke kun nord-syd, men også den anden vej rundt, hvad bl.a. birgittinerklostrene vidner om. Fra Vadstena bredte de sig til Maribo og Mariager i Danmark, Bergen i Norge og Nådendal/Naantali nær Åbo i Finland samt via de tyske Østersøbyer ned i Europa til bl.a. Bayern og Spanien.

For så vidt angår Danmark, standser Østersøen ved København! Storebælt og Lillebælt er ikke inddraget i området på samme måde som Øresund. Ganske vist var Sundet den vigtigste internationale forbindelse ind og ud af Østersøen, men det var også muligt at sejle gennem bælteerne. Bl.a. derfor blev de befæstet, og man kunne have forventet, at i det mindste Nyborg Slot og fæstning samt Korsør Søbatteri var blevet fundet værdige til optagelse i det gode selskab sammen med befæstningen på Sprogø, ligesom også Fredericia, Hindsgavl og

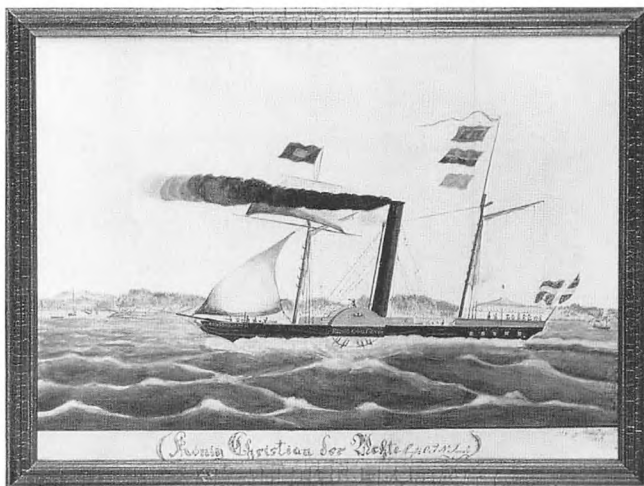
Kalkmaleri fra omkring 1425 i »Helligblods Kapel«, Lysabild kirke, hvor to svævende engle ses i færd med at opsamle blodet fra den korsfæstede Kristus. Kapeller af denne art blev kun opført efter et blod- under, hvor brødet og vinen under sakramentet forvandlede sig til virkeligt kød og blod. Museumsinspektør Jens Raben har derfor knyttet kapellet til en beretning om et under, der varslede et forestående meget voldsomt og blodigt vendisk angreb på Als i 1168. Foto: H.E. Sørensen.

Koldinghus vel burde nævnes. Og hvor er Vordingborg og Ålholm?

Når Øresund regnes med til Østersøen, så der er blevet plads til både København, Kronborg og Uranienborg, kan det undre, at fæstningerne på Skånekysten (Malmøhus, Landskrona og Helsingborg) ikke er med. Det virker også lidt underligt, at der med hensyn til København stort set kun fokuseres på rensæssance-tidens volde og grave og Svenskekrigene 1658-59, mens der intet er om Kastellet (en af Europas bedst bevarede fæstninger fra slutningen af 1600-tallet), det engelske bombardement 1807 eller Københavns Befæstning fra 1890'erne, der dog ligger særdeles velbevaret med bl.a. Vestvolden og søbatterierne. Eller om Københavns betydning som handelsby og hovedstad i det hele taget.

De danske øer, Sønderjylland og

Slesvig-Holsten synes slet ikke at høre med i Nationalmuseets billede af Østersøen. Der har dog fra oldtiden været en livlig forbindelse, hvad bl.a. fund af rav langs de polske floder vidner om. Hjortspringbåden og Nydamskibet har været benyttet til sejlads på Østersøens bølger. Hvordan skulle de ellers være havnet i moserne på Als og Sundeved? Og det hvad enten de er lavet på dansk eller tysk område. I middelalderen hærgede venderne på kysterne, hvad ikke alene Saxo fortæller, men som man også kan læse om i bl.a. Helmolds og »Holstenerpræstens« krøniker, hvor der f.eks. berettes om slavejagter på Als. På Langeland er udgravet folkeborgen Guldborg, som giver et knivskarpt øjebliksbillede fra venderkrigernes grusomhed. I det hele taget ligger voldstederne tæt på de sydlige øer og i

Aabenraa købstad har gennem århundreder haft handel med Østersølandene. Her er det Kong Christian VIII, der sejlede på Østersøen i midten af 1800-tallet. Skibet var fra 1845 og det første dampskib, hjemmehørende i Aabenraa. Skibet var oprindeligt en post- og parketdamper, der sejlede to gange ugentligt mellem Husum og Hamborg. Maleri: Aabenraa Museum.

det østlige Sønderjylland og vidner om ufredelige tider. Kegborg menes således anlagt som en observationspost mod venderne. Men disse ting udelades ganske. Vendertiden er iflg. udstillingen begrænset til Absalons togt mod Arkona i 1169. Og dermed færdig. Arkonas erobring og ødelæggelse var dog kun afslutningen på en lang og begivenhedsrig periode. - For slet ikke at tale om det aspekt, at vendertiden ikke kun var krig og plyndringer, men også fredelig handel på tværs af vandet.

Også kirkeligt har der været nære forbindelser mellem Sønderjylland og Nordtyskland. Rent faktisk blev hele området nord for Østersøen kristnet fra Hedeby. Her rejste Ansgar den første kirke i Norden 826 - ganske vist uden for byen, så kirkeklokkens bimleri ikke skulle forstyrre de gamle guder- og købmændenes middagssøvn. I øvrigt måtte »Finlands apostel«, biskop Henrik, 350 år senere også rejse sin første kirke et pænt stykke uden for Åbo, vel af samme grund. Endnu en glemt parallel! Og Helligblodskapellet i Lysabild Kirke var vel nærmest en filial af valfartskirken i Wilsnack i Tyskland. De danske kirker hentede i høj grad arkitektonisk inspi-

ration sydpå, ligesom kirker på Rügen, der hørte til Roskilde Stift, og omkring Stralssund og Greifswald er påvirket af dansk byggeskik. Hamborgalen var et alment brugt mål for håndværkere også i vort område, hvad bl.a. proportionerne på Hansborg Slot i Haderslev vidner om.

Der var handelsforbindelser ikke blot mellem Sønderjylland og de nordtyske hansestæder, men også på langs ad Østersøen til de baltiske lande. Hvor er søfarten fra Aabenraa og Flensborg blevet af?

Og spillede de sønderjyske og holstenske byer og borge slet ingen rolle? Hvor er Sønderborg, Duborg Slot i Flensborg og Gottorp for slet ikke at tale om den vigtige flådehavn Kiel-Laboe?

Man kunne let blive ved.

Måske er det for meget forlangt, men jeg ville have fundet det informativt, hvis udstillingen havde rummet et ordentligt kort med angivelse af alle borge og byer af nogen betydning i området, så publikum kunne have dannet sig et overblik over handels- og kulturcentre samt befæstningsanlæg langs Østersøens kyster, hele vejen rundt.

Hertuginde

*Maria Helleberg: Kærlighedsbarn 1-2.
Samlerens Forlag. 890 sider. Pris. 398 kr.*

Maria Helleberg har tidligere skrevet historiske romaner om markante kvindeskikkelser, bl.a. Margrethe I, Grevinde Danner og dronning Caroline Mathilde, mor til hovedpersonen i den nye roman, hertuginde Louise Augusta. Officielt var hun datter af Christian VII, men alle vidste, at det var Struensee, der var hendes far. Han blev henrettet og dronningen forvist, mens deres datter voksede op ved hoffet sammen med sin bror kronprinsen, den senere Frederik VI. Som 14-årig blev hun gift med den seks år ældre Frederik Christian (II) af Augustenborg. De boede dels i slotet på Als, dels i København i et palæ nær Amalienborg, da han som medlem af statsrådet (regeringen) måtte opholde sig i kongens nærhed en stor del af året, indtil hertugen i 1810 faldt i unåde, bl.a. fordi han imod Frederik VI's planer ikke var uvillig til at blive

kronprins i Sverige. Det blev han dog ikke, da man valgte Bernadotte, og i stedet boede parret på Augustenborg hele året.

Det var et stormfuldt ægteskab, ikke mindst erotisk. Fra snerpet kyskhed til de vildeste eskapader, fra iskold afvisning til den hedeste tiltrækning. Samtidig var Louise Augusta sin mand utro, når han i perioder var fraværende, ligesom hun dels af egoistiske, dels af ideale grunde (hun var »republikaner«) modarbejdede hans ambitioner om den svenske trone. Derfor afviste hertugen hende, så hun de sidste fire år af ægteskabet levede ret isoleret i sine egne gemakker. Efter hans død havde hun flere unge elskere.

Bogen har krævet en grundig historisk research, hvilket tydeligt ses i de mange henvisninger til personer og begivenheder i tiden. Enkelte smuttere har dog ikke kunnet undgås, men de spiller ikke den store rolle. F.eks. lod prins Christian Frederik (senere Christian VIII) sig ikke udråbe som norsk konge i februar 1814. Han blev

Sendes ufrankeret
Modtageren
betaler portoen

Grænsforeningen
Peder Skrams Gade 5
Postboks 1530
+++ 0521 +++
1045 København K

valgt på Eidsvollforsamlingen tre måneder senere. Og det forekommer en smule inkonsekvent, at Slesvig skrives på dansk, men Slien og Gråsten på tillempt tysk (Schlien, Gravensten).

Og det virker helt hen i vejret, når bogen slutter med, at enkehertuginen flytter ind hos en elsker på et loftskammer i Sønderborg i 1822, når alle ved, at hun blev boende i Palæet i Augustenborg til sin død 21 år senere. Men disse sidste mange år eksisterer ikke i romanen. De omtales ikke med ét ord.

Den strengt kronologiske opbygning, ind delt efter årstal, svækker romanen som fortælling og levner ikke plads for en egentlig dramatisk komposition, hvilket medfører alt for mange gentagelser, ligesom der ikke sondres mellem væsentligt og uvæsentligt. Det gør historien langtrukket, og de mange skildringer af hertugparrets erotiske udfoldelser virker stereotype og kedelige. Der er højdepunkter som skildringen af Christiansborgs brand i 1794 og de dramatiske begivenheder i skæbneåret 1810, men som helhed er bogen alt for ordrig og ville have vundet ved en kraftig beskæring til måske halvdelen eller mindre.

H. E. Sørensen

Haderslev Samvirkende Idrætsforeninger

Bent Vedsted Rønne og Uffe Barsballe Thyssen (red): »Haderslev Samvirkende Idrætsforeningers 75 års jubilæum 1927-2002«, Haderslev 2002. 35 sider ill. Pris: 75 kr. Kan købes på Haderslev Byhistoriske Arkiv.

Danskerne har en formidabel evne til at skabe foreninger, der kan gå i clinch med bestemte myndigheder og problemer. Den evne havde idrætten også i Haderslev for 75 år siden. Det var dårlige erfaringer med, hvorledes diskussionen mellem to af byens klubber, Haderslev Idrætsforening og Haderslev Fodboldklub, om placeringen af en sportsplads endte med, at der ikke blev etableret en idrætsplads. Klog af skade lykkedes det idrætsforeningerne den 24. februar 1927 at stifte Haderslev Samvirkende Idrætsforeninger, der skulle koordinere de enkelte foreningers ønsker og behov over for Haderslev kommune, så de enkelte idrætsforeninger ikke spændte ben for hinanden.

Den historie og foreningens arbejde gennem de sidste 75 år er skildret i heftet »Haderslev Samvirkende Idrætsforeningers 75 års jubilæum 1927-2002«. Resultatet er blevet en udviklingshistorie, der skildrer for-

Bliv medlem af Grænseforeningen. Det koster under ni kr. om måneden!

Det er Grænseforeningens formål at støtte dansk heden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Vi er omkring 34.000 medlemmer i Grænseforeningen. Men vi vil gerne være endnu flere.

Jo flere vi er, jo større opbakning kan Grænseforeningen give de over 40.000 sydslesvigere, der ønsker at leve en dansk tilværelse i deres tyske samfund.

Det koster kun 8,50 kr om måneden (100 kr. om året) at være med i Grænseforeningen.

Når du er medlem, modtager du hvert år Grænseforeningens smukke årbog. Seks gange om året modtager du medlemsbladet, GRÆNSEN.

Som medlem af Grænseforeningen bliver du tilknyttet en af de i alt 140 lokalforeninger.

Her kan du i det omfang du har tid og lyst deltage i de lokale aktiviteter.

Vi/jeg ønsker at blive indmeldt i Grænseforeningen.

Navn: _____

Adresse: _____

Postnr./By: _____

Telefon: _____

Dato og underskrift: _____

eningens mange succes historier, men også de konflikter, som nødvendigvis må opstå, når mange forskellige idrætsforeninger med forskellige ønsker og forudsætninger skal stå samlet over for Haderslev kommune.

kf

Jeg en gård mig bygge vil

Peter Dragsbo & Helle Ravn: »Jeg en gård mig bygge vil - der skal være have til«, Landbohistorisk Selskab 2001, 488 sider, indb., illustreret. Pris: 375 kr.

Det er et ikke blot tungt og digert værk, men også en både væsentlig og indbydende bog, Peter Dragsbo og Helle Ravn har udsendt. Dens emne er byggeskik og haver i dansk landbrug i det 20. århundrede. Landbrugets byggeskik er behandlet i adskillige bøger før, men fokus har normalt været på byggeskikken fra før landboreformerne eller i hvert fald før andelstiden. Det er særdeles velkomment, at der her i stedet fokuseres på de gårde og landbohaver, vi faktisk kan møde i dag, og på deres mere nære historie.

Bogen falder i tre hoveddele. Første del handler om landbrugsbygningernes og landbohavernes historie fra slutningen af 1800-tallet til i dag. Forfatterne gennemgår her nogle hovedstrømninger og centrale diskussioner op gennem det 20. århundrede. En del vægt lægges på de forslag, som bl.a. bygnings- og havebrugskonsulenter har udviklet gennem tiderne. Derved kommer denne del til gøre relativt meget ud af de nye strømninger.

Til gengæld står traditionen stærkt i bogens midterste og største del. Her analyseres haver og byggeskik i tre egne: Viborgegnet, Vestfyn og Als. For hver af disse egne gives dels et generelt overblik, dels en detaljeret analyse af hhv. tre, syv og tre gårde. I disse afsnit konkluderer forfatterne, at der er tydelige forskelle på både praksis og idealer fra egn til egn. Midtjylland er efter deres opfattelse præget af, at den firelængede gård var og er idealet, men et ideal der først blev realiseret i andelstiden eller senere. Videre er egnen efter forfatterens opfattelse præget af en om- og tilbygningskultur, hvor der løbende er bygget nyt, mens det gamle er opretholdt, og nyt og gammelt søgt tilpasset hinanden. På

Fyn har de firelængede gårde været en realitet længere tilbage, og her har forfatterne fundet et ideal om orden og nethed og om opretholdelse af gårdens arkitektoniske helhed. Endelig har Als været præget af én-længede gårde, hvor der var tydelig forskel på for- og bagside, og hvor forsiden skulle holdes pæn, mens der på bagsiden har hersket nærmest planløshed.

I bogens tredje del søger forfatterne generelt at diskutere, hvad der præger landbrugsbyggeri og landbohaver, og hvad det skyldes. Blandt deres centrale synspunkter er, at der er tale om en regional byggeskik, der på nogle punkter repræsenterer en meget lang kontinuitet – f.eks. i idealet om den firelængede gård på Fyn og i Midtjylland over for den én-længede gård eller andre former med udgangspunkt deri på Als – men på andre punkter hele tiden optager nye træk. Et andet væsentligt synspunkt er, at landbrugsbyggeri og landbohaver er noget for sig, der ganske vist optager træk fra det øvrige samfund, men tilpasser dem til landbrugets traditioner, idealer og behov.

Generelt er bogen på én gang letlæst og fuld af kompetent viden og refleksion. Naturligvis er der ting, man kan diskutere. Forfatterne gør en del ud af, at landbohaven er noget andet end byhaven – men viger hele tiden uden om at sige, hvori det består. I forklaringen på de regionale forskelle inddrager forfatterne økonomiske og driftsmæssige forskelle i ældre tid – f.eks. at større velstand på Fyn og Als i ældre tid har efterladt bedre bygninger, som man bedre har kunnet genbruge. Efter min mening inddrager de derimod i for ringe grad betydningen af, at de tre egne i dag har hver sin landbrugsøkonomiske struktur, så vi ikke rigtigt får diskuteret, hvor tungt regionale traditioner vejer i forhold til de forskelle, man også kan konstatere mellem hhv. kvæg-, svine- og korngårde. Det er nævnt flere steder, men gøres ikke rigtigt færdigt.

Det ændrer ikke ved, at bogen udfylder et meget væsentligt hul og gør det godt. Den gør det også flot. Det overrådigste billedmateriale er i sig selv en fremragende formidling af forskelle i byggeskik og havekultur i tid og rum.

cpv

Det sker – på sønderjyske museer

Fra himmel til helvede - og efterfølgende elevation!

I starten af 2001 kunne Midtsønderjyllands Museum præsentere et skitseforslag til et nyt museum ved Gram Lergrav. Det var et ambitiøst projekt udarbejdet af museets personale og amtets arkitektkontor, og var det blevet gennemført, var Danmark blevet beriget med et tidssvarende og anderledes naturhistorisk museum beliggende midt i Gram Storskov. På papiret var udarbejdet planer for et museum, hvor publikum ikke »kun« kunne studere de genstande, der var udstillet, men hvor de aktivt kunne deltage i udgravningen af de 6 millioner år gamle fossiler, man kan finde i Gram Lergrav. Men det var også planen at indtage resten af den sønderjyske natur i udstillingerne.

Det var kort tid, vi var i himlen! For det viste sig vanskeligt at skaffe de nødvendige midler til det store projekt. Flere fonde takkede nej til at gå ind i projektet, og da det senere viste sig, at Sønderjyllands Amt måtte gennemføre omfattende besparelser for de kommende år, måtte projektet skrinlægges.

Den 15. marts 2002 kom den kontante udmelding fra amtet:

... »Der er også planer om, at amtet trækker sig ud af Aabenraa Museum og Midtsønderjyllands Museum i Gram. En del af aktiviteterne på museerne i Gram og Aabenraa overflyttes til henholdsvis Haderslev Museum og Museet på Sønderborg Slot. Det gælder eksempelvis lergraven i Gram. De fire kommuner, der i dag er involveret i driften af de to

museer, vil få tilbud om selv at overtage driften«.

Det var naturligvis et chok for museets personale at få denne meddelelse kort efter, at museet havde kunnet fejre sit 25-års jubilæum og med tanken om et stort og nyt museum ved lergraven endnu rumsterende i baghovedet. De første mange måneder var der krisestemning, for hvad betød amtets udmelding egentlig? I en periode var »helvede« en realitet!

Heldigvis blev der dog relativt hurtigt indledt forhandlinger mellem Sønderjyllands Amt og museets tre støttekommuner, Gram, Rødding og Nørre Rangstrup. Resultatet blev, at kommunerne, trods en meget stram økonomi, indvilligede i at give et større bidrag til museet, og amtet accepterede fortsat at give et, om end mindre, tilskud til driften.

Sidst på året var alle brikker faldet på plads: Museets ønske om at bygge nyt ved lergraven bliver en realitet, om end det bliver et noget mindre hus end tidligere planlagt. I løbet af 2004 skal vi fraflytte Gram Slot og etablere os i den nye bygning, og det glæder det personale, der fortsat vil være ansat. For på grund af store nedskæringer på museets kommende budgetter vil vi ikke kunne undgå afskedigelser.

Midlerne til det nye museum er skaffet gennem velvillige tilskud fra Brødrene Hartmanns Fond, Gram Kommune, Sønderjyllands Amt og EU. Vi ser frem til at byde velkommen til det nye museum, og

- Haderslev Museum**
Indtil 9. mar.: Brødrene Wassner. En udstilling om tre Haderslevbrødre, som alle blev billedkunstnere, og om deres miljø i 1800-tallets Haderslev. Arr. i samarbejde med Museumsberg, Flensborg.
15. mar. - 21. apr.: Kunstudstilling. Arr. af Haderslev Kunstforening.

Haderslev Museums Vognsamling
Hverdagsliv med hest og vogn.

- Aabenraa Museum**
15. mar. - 1. juni: Udstilling om skibet Aurora og Auroras kanoner.
18. mar.: Foredrag om Auroras og andre skibes kanoner v/ Jørgen Svender.

- Kunstmuseet Brundlund Slot**
8. feb. - 30. mar.: Kirsten Justesen «Smeltetid 11».

- Museet på Sønderborg Slot**
21. mar. - 4. maj: »Udkanternes Guldalder«. Langelandske Kunstnere.

- Cathrinesmindes Teglværksmuseum**
Åben i perioden 30. mar. - 2. nov. 2003.

- Tønder Museum**
Indtil 21. apr.: I storm og stille - »Tagholm« - en gård og dens beboere gennem 300 år.

- Sønderjyllands Kunstmuseum**
Indtil 9. mar.: »Agnus Dei« - Claus Ankensen & Klavs Bo Christensen - tableau'er om byfornyelse.
8. feb. - 30. mar.: «Blomster og Bier« - Inge Lise Westman og Ole Hertz - maleri og foto.
15. mar. - 28. apr.: Ulrik Møller - malerier.

- Midtsønderjyllands Museum**
Indtil 31. dec.: »Hvad er sten i grunden?« - En udstilling om strandsten, håndstykker og skærver.

på trods af decimeringen går vi til opgaven med krum hals:

We the willing museums - led by the County Board of Southern Jutland - have

for so long - done so much - with so little - that we are now qualified to do almost everything for nothing.

Flemming Roth

Færgeoverfart ved Årøsund

*Bagsiden
om
forsiden*

Der er i dag ikke mange af de tidligere så almindelige overfartssteder tilbage. Tidligere var der et vidt forgrenet net af overfarter ikke kun mellem de enkelte landsdele, mellem øerne, men også over fjorde og sunde samt ved halvøer.

Et af de vigtigste i Sønderjylland var uden tvivl Årøsund, der var hovedfærdselsstedet for ruten Assens-Årøsund, når det gjaldt post- og persontransport. For kongen og hans regering var overfarten livsvigtig, da den var den hurtigste rute til Hamborg og dermed bindeleddet mellem Danmark og Slesvig-Holsten. Nærmeste større overfartssted var Middelfart-Snoghøj, som især om vinteren blev benyttet, da den var hurtigere, isfri og dermed mere driftssikker end farten mellem Assens og Årøsund, hvor pasagererne risikerede liv og lemmer.

Overfarten mellem Assens og Årøsund nævnes i Haderslev Stadsret fra 1292, hvor bymænd ikke skulle betale for overfarten. De danske farvande og kyster hørte til kongen, der udstedte privilegier til et færgelav eller en færgemand alt efter overfartsstedets størrelse og nærhed til en købstad. I Assens og Årøsund var det en færgemand. Kongen fastsatte gennem forordninger overfartstaksterne, hvor mange både, der skulle være ved de enkelte overfartssteder, og at bådene skulle holdes i forsvarlig stand.

I Årøsund var der i 1684 således tilknyttet en smakke og tre robåde. Fra 1786 fik Generalpostamtet overdraget tilsynet med de færger, hvorpå posten blev fragtet; fra 1807 fik de tilsyn med alle færgeruter i kongeriget, fra 1809 også i hertugdømmerne.

Færgemanden i Årøsund havde udover post- og persontransport også funktion af paskontrol, da han ikke måtte føre personer over bæltet uden pas. Færgemanden havde også privilegium til at sælge brændevin og høkerverer. Derfor var han oftest også krovært.

De store færgeoverfarter fik i slutningen af 1820'erne dampskibe til at transportere post. Assens og Årøsund blev fra 1838 betjent af dampskibet »Mågen«, som færgemanden fik i disposition af postvæsenet i 20 år.

Krigen i 1864 førte til en langsom lukning af postruten. I 1865 tegnede færgemanden kontrakt med postvæsenet, men opsagde den i 1885 på grund af underskud. Først efter Genforeningen blev der igen oprettet en færgerute til Assens, hvor fragten af sukkerroer til sukkerfabrikken i Assens blev afgørende for dens økonomi. Ruten blev lukket den 28. december 1972. Medvirkende til lukningen var statens trafikpolitiske satsning på Bøjden-Fynshavruten fra 1964.

Bent Vedsted Rønne